

IVO ANDRIĆ

(1892—1975)

Od bosanskih gradova kroz koje tako često prolazimo u njegovu književnom djelu, Ivo je Andrić sudbinski vezan za tri: Travnik, u kojemu se, zapravo posve slučajno, rodio (majka mu je bila u pohodima, kod rodbine); Sarajevo, gdje su roditelji u doba dječakova rođenja živjeli; i Višegrad, gdje ga je rodbina, nakon smrti očeve, prihvatila i gdje je završio osnovno školovanje. Koji je od tih gradova ostavio najdublji trag u mladome Andriću, onome do gimnazijske mature, kad se stvaraju prvi životni sudovi i oblikuju kasnija opredjeljenja, teško je reći. U Travniku se Andrić »samo« rodio; vraćen u Sarajevo tako reći odmah, još u povojima, u rodnom se gradu ponovno obreo tek za vrijeme prvoga svjetskog rata, kao austrijski politički prognanik, osuđen da prisilno boravi u mjestu zavičajnosti. Bilo bi pogrešno tvrditi da je to, nakon gotovo četvrt stoljeća, bio prvi ponovni dodir s rodnim gradom; dobro je znano da »slučajna« mjesta rođenja, upravo tom nepredviđenošću, pjesnicima postaju izvori neočekivanih emocija: jer i dječakov je boravak u Višegradu jamačno bivao ispunjen osebnim pomislima na Travnik, a prognanikov povratak makar i nepoznatom zavičaju sigurno je urodio dojmovima koji će kasnije, u drugom, dragovoljnom izgnanstvu novog svjetskog rata, postati visoka literatura. Uostalom, i u Višegradu je iskusni izgnanik »boravio« u to isto nevrijeme, kad su mu naporedo nastajala dva remek-djela, romani *Travnička hronika* i *Na Drini ćuprija*. Samo što je višegradska građa bila i bogatija i emotivno opremljenija; od nje je, već u međuratnim desetljećima, nastajala ona fascinantna galerija likova koja će cjelovitost i međusobnu srodnost potvrditi magistralnim vezom romana. A Sarajevo, grad Andrićeva gimnazijskog školovanja? Nalik na neki veliki Travnik: po geografskom smještaju, u zagrljaju visoko nadnesenih planina; i po svom političkom smještaju, kao vezirsko sijelo i »vrh Bosne« od pamtivijeka. Nalik i na Višegrad: po mostovima i rijeci i pritokama. Neznatnijim, doduše, od njih: od višegradske ćuprije i od plahovite Drine i nepredvidivog Rzava; ali brojnijim: i sarajevske su ćuprije, od Kozje do Vrbanje, pune

pouka i iskustava Mehmed-pašine, na Drini, i vezir-Jusufove, na Žepi; a Miljacka, nabujala do razjarenosti i plitka da joj se rebra vide, govorila je mladome gimnazijalcu isto što i Drina, plemenita, mutna i krvava. U Višegradu su njegovi junaci, stiješnjeni kasabalijskim tjeskobama, svoje raskole rješavali uz ćupriju i na ćupriji, osluškujući poznati žubor ispod nje i, ponekad, potmulu, zagraničnu tutnjavu, zloguku i — punu nadanja; u Sarajevu su ti junaci narastali do državnih pa i naddržavnih razmjera, uvučeni u zbivanja (i zamećući ih), koja su znala potresati otomanskom i austrijskom imperijom. Potpunije i dublje nego druga dva grada dječakova, Sarajevo je kasnijem pjesniku pružalo bogatu i zapletenu zbilju bosansku, čudesnu saživljenost i prožetost četiriju idejnih svjetova sjedinjenih težinom vakta i plemenitošću ljudskoga koje mora trijumfirati nad granicama i podijeljenostima.

U tim je relacijama rasla Andrićeva vizija svijeta i formirala se njegova poetika: neznatnost čovjeka i nadmoć društva, zalet jedinke i okrutnost povijesti, krhkost fikcije i grubost zbilje: san i java u neprestanoj borbi u kojoj nema pobjednika; jer ako i jest java pretežnija, san je ljepši, zamamniji, privlačniji: od ljepote se gine bezumno i ponosno, poput nevoljnog Čorkana i lijepe Fate; od sile se gasi pusto i prazno, poput Mustafe Madžara, Omer-paše Latasa i hajduka Roše. A čovjeku je zadaća da poživi svoj vijek ne zvekećući praznim riječima, već potvrđujući svoju ljudskost trajnim i korisnim djelima.

Kujundžijski sin i potomak, Andrić kao da je i u književnom djelu ostavio tragove i pouke svoga podrijetla: zabrinuta nadnesenost na vlastiti posao; udarac sitan ali snažan i precizan; šara kojoj tradicionalnost ne sputava maštu; djelo lijepo, priručno i korisno. Vještina u kojoj je očit sklad upotrebljivosti i umijeća; posao prožet najplodotvornijom osobinom: upornošću. Uza svu liričnost i zanesenost, Ivo Andrić uporan je čitava svog života: u najvećim i najneznatnijim djelima, književnim i praktičnim, Andrić je ponesen tim darom bez kojega su svi ostali na teret i na muku; s njim udruženi, postaju genijalnost.

Od suptilnog, treptavog liričara iz *Hrvatske mlade lirike*, *Ex Pontata* i *Nemira* do tvorca golemih kompozicija njegovih romana: od mladobosanski orijentiranog studenta i austrijskog sumnjivca do službenika i ambasadora stare Jugoslavije; od potpune, indignirane povučenosti u okupiranom Beogradu, do predsjednika Saveza književnika Jugoslavije, narodnog poslanika, nosioca Nobelove nagrade u novoj Jugoslaviji. — umjetnički je Andrićev put, sav, obilježen upravo tom osobinom zahvaljujući kojoj kamen postaje Akropola, zvuk *Eroica*, riječ *Rat i mir*: zahvaljujući kojoj snovi postaju djelo. Ljuljajući se u sepetu na svom tragičnom pohodu prema Carigradu, mali Bajica Sokolović ne zna da će susresti povijest, da će postati vezirom te iste sile koja ga kida iz roditeljskog doma; ali kao vezir, on zavičaju ostavlja zadužbinu koja će nadživjeti i njega i nebrojene vezire i sultane, i samo carstvo; jer djelo je jače od svega.

Najviši plod matoševskog poimanja literature u *Ex Pontu* i *Nemirima*, Andrić već 1920. pričom *Povratak Alije Đerzeleza* posvjedočuje druga-

Ivo Andrić

čiji tip književne psihologije. Kao da je obračun s dotadašnjim intimističkim lirizmom značio konačan korak u historijsko: ne zato što se Andrić tematikom sve više priklanja prošlim zemanima i scenografiji koju su moderna vremena podgrizla; nego zbog spoznaje da prošlost nije nestala, bila i bitisala, bez ostatka i bez traga, već obratno: da su najzamršeniji računi što ih sadašnjost plaća načinjeni u prošlosti; i da se budućnost (zašto ne reći i: san) ne može bez tog obračuna osoviti.

Uostalom, književno gledano, taj se obračun s prošlošću ne može provesti bez jasnoće i postupnosti. Otuda je književnost Ive Andrića, sva, kao cjelina, čudesna jasna i distancirana, prozirna do objektivnosti; do te mjere da se njezin trajni lirizam očituje tek u dubinskom sloju njegova kazivanja, kad čitatelj zamijeti da ga, iza prividne običnosti i naravnosti, vrebaju čudesni svjetovi spregnutih, komprimiranih emocija. Upravo tim osobinama ne samo što se Andrić oteo ispraznostima međuratnih modernističkih egzibicija, nego im se nametnuo kao najpotpuniji odgovor na sudbinsko pitanje svake umjetnosti: čemu, koja korist od poziva koji želi »da se iz toga ništavila ili iz tih okova otima komadić života i sna ljudskog«?

Time Andrić definitivno, unatoč etnografskoj dekorativnosti svoga skučenog svijeta, postaje pjesnik univerzalnih iskustava čovjeka u njegovu hodu kroz povijest. Silni i jalovo junačni Alija Đerzelez, koji čitava života uzalud pruža ruke za svojim snovima, smiješan u strahoti i tužan u nemoći, podliježe ispraznosti svoje slave, pust i suvišan kao svi ljudi bez trajna djela, bez zadužbine! A to se upozorenje sve potpunije izgrađuje kroz sve brojnije Andrićeve priče (*Pripovetke*: tri knjige u izdanju Srpske književne zadruge, Beograd 1924, 1931. i 1936), među kojima neke (*Mara milosnica*, *Anikina vremena*, *Rzavski bregovi*, *Most na Žepi*, gotovo čitav fratarski ciklus) slobodno možemo ubrojiti među vrhunce pripovjedačke umjetnosti.

Ako se u međuratnom razdoblju bavio gotovo isključivo pripovijetkom (uz napomenu da ta vrsta za Andrića ima prije svega etimološko značenje: jer je magija pripovijedanja ono što pisca trajno privlači), to je Andrić iz okupacijskih godina drugoga svjetskog rata prije svega romanopisac: *Na Drini ćuprija*, *Travnička hronika*, *Gospođica*.

Impresionirana estetskim dosegom Andrićeve novelistike, kritika je olako pristala na tezu o njezinoj nadmoći u odnosu na romane. Kako god, međutim, glasio konačan sud, istina je da se on može izreći u potpunosti tek pošto se shvati kako je roman Andriću pripovjedaču, virtuosnom pripovjedaču, bio način da se kaos povijesti prevlada pomnom konstrukcijom romana. Sva su tri njegova romana vezana istom spoznajom: *Na Drini ćuprija* kroti nemirna stoljeća, dokazujući postojanostu mosta nepostojanost nasilja, nečovjštva, nepravde; *Travnička hronika* obratno: dok *Ćuprija* rukuje stoljećima i bezbrojnim sudbinama, i samo je ona tvorac i svjedok pouke da sila, na kraju, gubi bitku s poviješću, *Hronika* nudi minimalan odsječak ljudskog života, desetljeće jedno, a smisao joj je isti: sila se može i naduti iznad vlastitih

snaga, ali jedva te i sebe samu može uvjeriti da joj je način pravo izabran. Dok u višegradskoj kronici ćuprija promatra i protjecanje vode pod sobom, i ljudi na sebi, i vremena iznad sebe, a sama ostaje, u višem značenju, ista i nepokolebljiva (— dobro djelo koje u svojoj dobroći nalazi i svoj najdublji smisao), u travničkoj je Lutvina kahva, poštoić što kraj nje žubori i eglen koji se u njoj vodi, isti takav dokaz kako su silni carevi što svijetom drmaju i bezimen seljak pognut nad plugom podvrgnuti neumoljivim zakonima: da svoje djelo prepuste sudu onih koji dolaze. A *Gospođica*? Koliko je promašenih riječi izrečeno na njezin račun! Dok ona samo svjedoči da je djelo njezino golemo, doduše, a ništavno; suviše njezino da bi bilo opće: ruka koja ne miluje, oko koje suzu ne prolijeva, novac koji ničem ne služi. Činilo se kritičarima da je to, možda, priča koja se odviše razrasla, a bilo bi bolje da je pričom ostala; dok je njezina temeljna misao (izrečena, ne zaboravimo, u doba najmračnije) da se iz povijesnih zbivanja ne može pobjeći u zgrtanje, i da na vrhu tog suvišnog uspona ima točka s koje pada ne samo penjač nego i brijeg uz koji se penjao.

Punih četvrt stoljeća nakon tih romana stvarao je Ivo Andrić, obnavljajući svoju vjernost pripovijesti, kruneći tu vjernost magistralnom *Prokletom avlijom*, djelom za koje estetski suvišno pitanje je li ono roman ili pripovijest ima jedinu vrijednost da još potpunije istakne njezinu čudesnu strukturu i potvrdi istinu kako je ta struktura integrativan dio pjesnikove vizije: još jedan dokaz o neimarskom, graditeljskom karakteru Andrićeve umjetnosti. A taj se karakter dokazuje dvostruko: dovršenim i nedovršenim djelima podjednako. Nedovršeni roman *Omer-paša Latas*, potencijalno najveće i najcjelovitije djelo Andrićevo, preuzimajući još jednom autoru blisku temu poturčenjakova uspjeha (— i neuspjeha!) u golemoj, na početku neprijateljskoj carevini, stoji na kraju umjetnikova puta kao veličanstven torzo čiji dovršeni dijelovi čine pretrgnutu građevinu još veličajnijom. Čuvajući sve najvrednije osobine Andrićeve umjetnosti — virtuoznost kratke priče i smišljenost veze koja te priče stapa u jedinstvenu cjelinu — *Omer-paša* ostaje kao pozdrav što nam ga, odmičući, sjetno domahuje ova superiorna umjetnost.

Izborom Ive Andrića za dopisnog člana u svom Razredu za suvremenu književnost, Jugoslavenska je akademija, anticipirajući priznanja koja su slijedila, umjetniku riječi izrazila svoje odobravanje i poštovanje. A sada, od časa pjesnikova fizičkog odlaska, smisao njezina priznanja i pouka njegova djela mogu biti samo veći i bogatiji.

Ivo Frangeš